

Kränkningers utveckling under åren 1992 – 2002

av Per Rubing

Artikeln återger det muntliga anförande som Per Rubing höll vid Svenska Försäkringsföreningens personskadeseminarium 2004.

Per Rubing
pru@brom.se

”Kränkning” är ett ord som vi allt oftare stöter på, framför allt i samhällsdebatten, men även i mer personliga samtal. Ordet har genom det flitiga brukandet fått en betydelse som blivit ganska luddig och bred – och idag skulle väl ”kränkning” kunna sägas stå för ”orättvis eller orätt behandling i största allmänhet” när vi menar den all dagliga betydelsen. Men inom skadeståndsrätten står ”kränkning” för en specifik skadeståndsgrundande effekt av ett brottsligt angrepp på någons person, frihet, frid eller ära – eller människovärde om man så vill.

Ersättningen för kränkning har till syfte är att kompensera känslor som den kränkande handlingen har framkallat hos den skadelidande, som rädsla, förnedring, skam eller liknande. Ersättningen kan lindra verkningarna av kränkningen och bidra till att den skadelidande får upprättelse för brottet och därmed också bidra till att återställa självrespekten och självkänslan.

Under de tio år som Brottsoffermyndigheten (BrOM) varit verksam har det skett en remarkabel utveckling av skadestånden till brottsoffren, särskilt när det gäller just skadeståndsposten kränkning. Men i ett historiskt perspektiv kan man se att skadestånden har genomgått stora förändringar redan innan BrOM hade ett finger med i spelet. Kränkningens resonemang fanns med redan i de allra

första skadestandsreglerna. Dessa kom till under det gamla ättesamhället och var en efterföljare till självhämnden, som dittills hade varit en naturlig skaderegleringsmetod – dvs. ”öga för öga...” Skadestandsreglerna innebar att man kunde sona en oförrätt genom att erbjuda en gottgörelse i form av ett förmögenhetstillskott. Man satte på så sätt en slutpunkt på de annars vanliga hämndspirallerna – vendettorna – som följde efter en oförrätt. Den här nya formen av förlikning gillades av samhällsmakten (kyrkan, byn, häradet), som under tidig medeltid fick ökat inflytande. I de gamla landskapslagarna föreskrevs följaktligen böter som den vanligaste påföljden för en

Per Rubing är tf generaldirektör för Brottsoffermyndigheten och ansvarig för brottskadeersättningen.

skadegörande handling. Böter är pluralis av bot = förbättring. Syftet var alltså främst att inskränka bruket av självhämd. Böterna var delvis ett straff men framför allt en gottgörelse för bl.a. den kränkning som brottsoffret blivit utsatt för. Detta visas också genom att hela boten ursprungligen tillföll brottsoffret.

Men problem uppstod när någon begått ett brott som medförde en strängare påföljd än böter (= s.k. urbota straff). Då blev det kränkta brottsoffret utan ersättning eftersom någon bot inte dömdes ut. Brottsoffret fick nöja sig med den känsla av upprättelse det eventuellt kunde ge att få se gärningsmannen stympad, steglad eller straffad på annat sätt.

Under 1800-talet kom den egentliga skadeståndsrätten till – och då som ett särskilt rättssystem vid sidan av straffrätten. Bakgrunden till det var att staten lagt beslag på böterna och att de skadelidande därigenom gick miste om ekonomisk gottgörelse. Nu formulerades alltså lagtext (1864 års strafflag) som tillförsäkrade brottsoffret gottgörelse. Här fick kränkningsersättningen en egen paragraf.

En stor händelse för kränkningsersättningens utveckling var delbetänkandet från kommittén om ideell skada, som kom 1992 och som hette ”Ersättning för kränkning genom brott” (SOU 1992:84). Där påpekas att nivåerna på ersättningar för kränkning var internationellt sett låga i Sverige, även om det var svårt att göra direkta jämförelser. Man förordade därför en höjning, dock till högst de dubbla nivåerna vad gällde de svårare brotten.

Detta uttalande tog man fasta på såväl ute i domstolarna som hos Brottsoffermyndigheten, som den 1 juli 1994 hade fått ansvaret för brottsskadeersättningen. Under den andra halvan av 1990-talet ökade sedan nivåerna i kommitténs anda, och mer därtill för vissa brott. Och när vi efter sekelskiftet kommer fram till den proposition (2000/01:68) till förändringar i skadeståndslagen (SL), som är ett resultat av kommitténs arbete, uttalar departementschefen att ersättningsnivåerna ut-

vecklats på ett sådant sätt att det inte finns anledning att ingripa med lagstiftning och konstaterar att nivåerna ligger i stort sett på den nivå som kommittén förespråkade 1992.

Och hur har då denna utveckling sett ut? Det kan ligga en poäng i att utgå från nivåerna vid tidpunkten för kommitténs delbetänkande – alltså 1992 – och jämföra med hur de såg ut tio år senare.

Våldtäkt

När kommittén lämnade sitt betänkande låg den normala kränkningsersättningen till våldtäktsoffer på 40 000 kronor. Brottsoffermyndigheten beslutade år 1999 att detta normalbelopp skulle vara 75 000 kr. Den nivån gäller fortfarande. Sedan betänkandet presenterades har det således skett nästan en fördubbling av ersättningen i de här fallen.

Barn

När det gäller barn som har utsatts för incest eller liknande grövre sexualbrott låg den normala ersättningen på 30 000 kronor i mitten av 1980-talet. Vid tiden för kommitténs betänkande betalades normalt 70 000 kronor i kränkningsersättning. Högsta domstolen slog fast år 1997 att den allmänna nivån för kränkningsersättning vid grövre sexualbrott mot barn borde ligga på 100 000 kronor (NJA 1997 s. 514). Fyra år senare, 2001, fann Brottsoffermyndigheten att tiden var mogen för att höja den allmänna nivån till 150 000 kr, dvs. en dryg fördubbling sedan betänkandet kom.

Våldsbrott

I början av 1990-talet låg normalnivån för kränkningsersättning vid mycket allvarliga våldsbrott kring 15 000 kronor. Därefter har en avsevärd höjning skett. Särskilt betydelsefulla är två avgöranden av Högsta domstolen avseende försök till mord respektive grov misshandel (rättsfallen NJA 1991 s. 766 och

NJA 1992 s. 541). Högsta domstolen dömde ut 70 000 kronor i det första fallet och i det andra fallet 75 000 kronor. År 1995 beslutade Brottsoffermyndigheten att höja normalnivån för kränkningens ersättning vid mordförsök till 100 000 kronor. Högsta domstolen har anslutit sig till denna nivå (se rättsfallet NJA 1997 s. 315).

Våld i nära relationer

Våld i nära relationer – eller som man sa i början av 90-talet ”hustrumisshandel” – är en mer svårbedömd grupp där de individuella variationerna på våldet gör jämförelser vanskliga. Jag har i alla fall tittat på ett par brottskadeärenden från 1991: det första gäller en kvinna som under en period på drygt ett år utsattes för misshandel genom slag och sparkar vid sex tillfällen och för olaga hot bl.a. med kniv vid en mängd tillfällen. Ersättning för kränkning utgick med 5 000 kr – idag skulle man troligen hamna på minst 25–30 000 kr. Det andra fallet gäller en kvinna som misshandlades vid ett nattligt besök av sin fd. pojkvän. Hon släpades runt i håret, slog huvudet i väggarna flera gånger och kastades in mot kylskåpet upprepade gånger. Kränkningens ersättning utgavs med 3 000 kr, vilket var vad hovrätten kommit fram till efter sakprövning. Idag skulle minst 15–20 000 kr utgå.

Därutöver har tillkomsten av brottet grov kvinnofridskränkning medfört en ytterligare ökning av ersättningarna vid mannens systematiska övergrepp mot närstående kvinna.

Rån

När det gäller butiks- och bankrån låg standardbeloppen vid tiden för betänkandet på 3 000 kr eller 5 000 kr, det högre företrädesvis vid grövre rån. Brottsoffermyndigheten gjorde redan 1996 en översyn och revidering av kränkningens nivåerna med en fördubbling av dessa som följde. HD tog upp ett par grova rån

året därefter (Vingåker resp. Lycksele NJA 1997 s. 723 och s. 767). Detta har lett till ett rättsläge idag som säger ex vis 10 000 kr vid vanligt väpnat hot och 20–25 000 kr när offret bundits och utsatts för ett visst våld. Det är öppet för betydligt högre nivåer med ledning av HD:s avgöranden. Framför allt beaktar vi numera att olika personer som varit med om samma rån har rätt till olika stora ersättningar beroende på hur nära och intensivt de blivit inblandade.

Här är ett försök till en sammanfattning och procentuell jämförelse avseende tiden efter kommitténs betänkande år 1992. I grova drag visar den följande:

<i>Brottsrubricering</i>	<i>Ökning</i>
Våldtäkt	nästan 100 %
Grova sexualbrott mot barn (normalnivå)	drygt 100 %
Grov misshandel/försök till mord	ca 40 %*
Kvinnomisshandel/grov kvinnofridskränkning	mer än 400 %
Bank- och postrån	mer än 100 %

* Högsta domstolen hade strax innan betänkandet kom höjt nivåerna betydligt, från cirka 15 000 kr till 70–75 000 kr (två avgöranden åren 1991 respektive 1992).

Vad har då Brottsoffermyndigheten haft med detta att göra? En hel del törs jag nog påstå. Ärendemängden – ca 70 000 ärenden under de aktuella tio åren – gör att myndigheten måste bedöma kränkningens nivåer för samtliga dessa brott och olika svårighetsgrader av dessa. Detta skapar förstas en överblick över hela ersättningsposten som är svår att uppnå på andra ställen. Genom att publicera sina avgöranden – referatsamling och nyhetsbrev – har myndigheten nått ut till rättsväsendet och på så sätt kunnat påverka nivåutvecklingen när det gäller kränkningens ersättning. Faktum är att vi mycket ofta i domarna ser hänvisningar till vår referatsamling. Redan år 1997 (NJA

1997 s. 315) hänvisade Högsta domstolen till Brottsoffermyndighetens ställningstagande när det gällde ersättningsnivån vid mordförsök.

9 300 ansökningsärenden kom in fjol (i år lutar det åt över 10 000). Ärendena lottas in på rotlar som består av en beslutande och en utredande jurist. Utredningen är inledningsvis inriktad på skadevållarens betalningsförmåga och brottsoffrets eventuella försäkringar, eftersom brottskadeersättningen är subsidiär till dessa andra ersättningsmöjligheter.

Själva skaderegleringen görs med ledning av 5 kap 1-5 §§ SL. Det finns ett särskilt lagrum i brottskadelagen (BrSkL) angående kränkningersättning; där utesluts brottskadeersättning för ärekränkningensbrotten, annars är texten densamma som i 2:3 SL. Detta innebär att myndigheten oftast följer sakprövade domar, särskilt de från hovrätter, eftersom det är samma skadeståndsrätt och praxis vi hanterar.

Undantag: Brottskadelagen ger mycket större möjligheter till jämkning än vad SL ger. Har den skadade genom sitt uppträdande uppsåtligt eller av oaktsamhet ökat skaderisken kan man enligt 9 § BrSkL jämka ersättningen om det är skäligt. Brottsoffermyndigheten brukar exempelvis jämka ersättningen för personskadan ordentligt (ofta till noll) och avslå yrkanden om kränkningersättning när det är fråga om brott i samband med kriminell verksamhet. Typfallen är här narkotikahandtering eller organiserad brottslig verksamhet. – Ett annat undantag är att brottskadeersättningen är maximerad till ett visst antal basbelopp.

Åter till handläggningsskedjan. Olika beslutsformer gäller beroende på ärendets karaktär. I regel ryms ersättningen inom den rotelansvariges delegation. Riktigt stora belopp eller känsligare ärenden avgörs av generaldirektören. Ärenden av principiell betydelse (och vissa omprövningar) går till nämnden:

Ordinarie ledamöter:

Ordförande:

Ann-Christine Lindeblad, justitieråd

Vice ordförande:

Anders Iacobæus, hovrättspresident

Peter Hertting, överåklagare

Övriga ledamöter:

Bill W Dufwa, professor

Märta Johansson, f d riksdagsledamot

Ulla Löfgren, riksdagsledamot

Ersättare:

Karl Matz, hovrättsråd

Anders Dereborg, rådman

Gudmund Lindencrona, chefsjurist

Margareta Sandgren, riksdagsledamot

Linda Ylivainio, utbildningssamordnare

Nämnden arbetar ofta i form av ”temadagar” gällande områden där praxis är oklar eller behöver korrigeras i anledning av förskjutningar. Till grund för prövningen ligger en ”övertätsföredragning” inkluderande rättsutredning. Nämndens beslut är av vikt för myndighetens tjänstemän i deras dagliga regleringsarbete. Det finns också ett tydligt intresse i det övriga rättsväsendet och bland försäkringsbolagen. Nämndens avgöranden har en självklar plats i referatsamlingen och nyhetsbrevet.

Myndigheten är medveten om att den har en stor påverkan på rättsväsendets olika aktörer. Är detta då enbart av godo? Visst är vi smickrade och stolta över det förtroende man känner för myndigheten. Men ibland får vi höra från domstolsvärlden att när någon av målets parter i en kränkingsdiskussion hänvisar till Brottsoffermyndighetens referatsamling, innebär det också punkt för diskussionen; man hänvisar till ”facit”. Och det bidrar ju inte till en praxisutveckling, vilket i och för sig är synd, men vi kan inte se det som ett *stort* problem att man hyser ett sådant förtroende för oss. Det är ju i stället glädjande att Brottsoffermyndigheten kunnat bidra till såväl en positiv rättsutveckling för brottsoffren som en enhetligare bedömning av kränkningersättningen ute i domstolarna och försäkringsbolagen.